

Анкета журналу «Украинская жизнь» з національного питання

Безкровний Ю. О.

У статті висвітлюються обставини анкетування російських поступових діячів з «українського питання», проведеного на початку ХХ ст. журналом «Украинская жизнь». Проаналізовано основні результати опитування, які демонструють ставлення респондентів до українців. Представлено позицію редакторів журналу «Украинская жизнь» Симона Петлюри й Олександра Саліковського стосовно програми видання.

Ключові слова: журнал «Украинская жизнь», національне питання, анкетування, Симон Петлюра, Олександр Саліковський.

Протягом 1912–1917 років українська громада видавала в Москві російськомовний журнал «Украинская жизнь», завданням якого стали: привернення уваги російської та російськомовної поступової інтелігенції до українського руху, відстоювання українських національних інтересів та консолідація місцевих земляків. Однією з форм реалізації редакцією свого призначення було анкетування відомих російських ліберальних і соціал-демократичних діячів.

У радянські часи журнал «Украинская жизнь» не знаходив належного зацікавлення в науковців, лише автори в західній діаспорі епізодично згадували його в своїй праці з історії журналістики.

Про часопис писав колишній член петербурзької громади Аркадій Животко в праці «Історія української преси» [7], виокремивши окремий підрозділ «Українські органи в чужих мовах «Украинский вестник» і «Украинская жизнь». Саме цей статус «в чужих мовах», а також «поза Україною», безумовно, слугував причиною недооцінки ролі видання в українському національному русі початку ХХ століття та малої уваги до нього науковців.

Протягом останніх років з'явилися дослідження Д. Миронюка, Н. Миронюк [11; 12] і О. Полумисної [16], присвячені журналу «Украинская жизнь» та редактору Симонові Петлюрі.

Проте, анкета журналу «Украинская жизнь», як форма популяризації українського питання між російської поступової інтелігенції, досі не була предметом спеціального дослідження. Тому завданням цієї статті є висвітлення процесу опитування, окреслення кола респондентів і аналіз їхніх відповідей, що має допомогти з'ясувати значення анкети. У зв'язку з цим необхідно також розкрити позицію двох співредакторів стосовно орієнтації видання на російського читача.

У другому номері журналу «Украинская жизнь» за 1912 рік співредактор Олександр Саліковський виступив зі статтю «Хворе питання», в якій висловив

думку, що «передова російська інтелігенція, в своїй більшості, дуже доброзичливо ставиться до українців – до їхніх етнографічних особливостей, їхньої зовнішньої культури і загального духовного обличчя». Проте, зважаючи на «вкрай слабе знайомство з українським національним відродженням, з його історією і сучасним станом, із запитаними й потребами українського народу» [17, с. 25], він запропонував росіянам узяти участь в обговоренні проблем українського населення імперії на сторінках часопису, відповівши на анкету.

Склавши питання, Саліковський дещо відкоригував і доповнив їх після консультацій із М. Василенком, С. Єфремовим, Б. Кістяківським, Л. Жебуньовим, Ф. Матушевським та С. Петлюрою, в результаті чого вийшло п'ятнадцять пунктів.

Зауважимо, що цим анкетуванням провідників російського революційного руху редакція сподівалася підняти рівень часопису, бо авторитетні думки цих діячів мали привернути увагу ширших кіл громадськості до журналу й українського питання взагалі. Тому Саліковський вважав бажаними відповіді на питання саме тих осіб, яких можна вважати «носіями й керівниками суспільної думки».

10 березня 1912 року редакція звернулася листовно до В. Короленка, аби з'ясувати його ставлення до українського руху: «Визначаючи вельми бажаним в інтересах справи, якій слугує названий журнал, розраховувати на Ваші відповіді на питання згаданої анкети, редакція «Украинской Жизни» дозволяє собі направити до Вас Лютневий номер журналу з проханням про люб'язне повідомлення Ваших відповідей, хоча б на деякі з питань» [4, л. 20].

Листа схожого змісту було розіслано багатьом російським діячам, майже ідентичного отримав і відомий книгознавець М. Рубакін, якому запропоновано також отримувати примірники часопису безкоштовно [14].

4 квітня Саліковський через українського соціал-демократа В. Степанковського надіслав ще одне запрошення взяти участь в анкетуванні відомому анархістові П. Кропоткіну, який на той час перебував на еміграції в Лондоні [5, л. 6].

«Бажаючи залучити до своєї справи увагу видатних представників поступової частини російського суспільства і за їхнім посередництвом з'ясувати ставлення до українського руху різних громадських груп, редакція зупинилась на думці влаштувати з цього питання анкету», – йшлося в листі до нього. Через Кропоткіна «Украинская жизнь» сподівалася отримати відповідь і від публіциста І. Шкловського.

Анкетування було важливим для О. Саліковського ще й тому, що його обурювала позиція багатьох земляків у питанні стосунків із росіянами: «У психології українців останніми роками помітним є тяжкий процес зростаючої недовіри до всього російського та прагнення відокремитися в тісно обмежене коло своїх національних інтересів» [18, с. 72].

Цим він вказував, зокрема, й на ставлення іншого співредактора С. Петлюри до напрямку часопису, яке той висловив у листі до М. Грушевського: «Особисто мене, як одного з редакторів, не задовольняє позиція, на якій стояв журнал, щодо стосунків російсько-українських. Освітлення цих стосунків не зовсім і не в усьому можна вважати вірним, як і не певні, на мою думку, ті «добрыя чувства», які поклала «Ук[раинская]. Ж[изнь].» на росіян: на почуттях ніколи не можна будувати національну політику, отож і шлях сей вважаю мильним, а сподіванки, що

«вони» нас пізнають та почнуть інакше до нас ставитись – помилковим і почасти, з національного боку, шкідливим» [15, с. 137-138].

На перший погляд старання редакції «Украинской жизни» в напрямку співпраці з росіянами могли здаватися марними, адже часопис передплачували переважно українці. Незацікавленість російської аудиторії в українському питанні часто ставала причиною сумнівів С. Петлюри в доцільності існування «Украинской жизни» як журналу для формування поміж росіян прихильнішого ставлення до українського руху.

Зважаючи на розбіжності в поглядах двох редакторів стосовно орієнтації журналу на росіян, у 1913 році Саліковський від'їздить до Ростова на іншу роботу. Після цього справа з опитуванням дещо сповільнилася, Петлюра писав Грушевському: «З справою відповідей на н/анкети якось не клеїться. Саліковський забрав з собою матеріал, обіцяв його повернути з відповідними увагами, але до цього часу своєї обіцянки не здійснив» [15, с. 152].

Продовживши анкетування без співредактора, С. Петлюра більше уваги приділяв висвітленню власної позиції українців.

У 1915 році він звернувся до В. Вернадського щодо підготовки для журналу спеціальної статті з українського природознавства. Цей лист свідчить про часткову зміну політики редакції, він відрізняється від попередніх насамперед проханням до адресата не стільки висловити свою позицію в українському питанні, а допомогти практично українському рухові.

«Ви знаєте, що у зв'язку з окупацією Галичини російськими військами й господарюванням у ній російських націоналістів, зроблено було замах на цілковите знищення української культури... Але зросла й зміцніла супротивна сила нашого народу; вона переносить і, можна бути впевненим у цьому, перенесе все ще нові й нові замаху на національне я. Необхідне тільки неспинне творче життя нації в цей шалений час» [2, л. 10б], – пише Петлюра. Він сподівався залучити Вернадського до наукового пізнання українцями своєї землі, адже той був відомим природознавцем.

Анкетування російської поступової інтелігенції проводилося редакцією протягом 1912 – 1914 років, в результаті чого опубліковано тринадцять відгуків, деякі з них містили розгорнуті відповіді на окремі пункти, інші – були доволі короткі. Крім нижченаведених публікацій, редакція мала також обіцянки від В. Богучарського, С. Булгакова, Г. Плеханова, М. Рубакіна, але вони не здійснилися [8, с. 20].

До анкети О. Саліковський додав пункт із питанням, чи дійсно поміж її представників існує байдуже, зневажливе або неприязне ставлення до українського руху [16, с. 30]. Звісно, більшість респондентів відкинули це звинувачення, або ж просто заявили, що не мають таких прикладів.

У надрукованих відгуків на анкету більшість респондентів висловили своє прихильне або нейтральне ставлення до України, її народу й національного руху. Останній, звичайно, більшість авторів сприймали з деякими власними міркуваннями й зауваженнями, що, проте, значно не вплинуло на загальну картину анкетування. Двоє респондентів негативно висловилися про українство.

Член Державної Думи Росії В. Обнінський спростував поширене серед українців твердження про неприхильне ставлення росіян до українського руху,

зазначивши: «Байдужість же диктується як власним ще далеко не завершеним процесом визволення великоруського народу, так і його загальною політичною нерозвиненістю» [1, с. 57].

М. Горький у своїй розлогій статті відразу визнав слабку поінформованість в українському питанні, через що не мав змоги дати чіткі відповіді на поставлені редакцією питання. У публікації він виступив за дотримання прав усіх народів Росії, а також проти прихильників московського централізму і їхніх заяв про виняткові права великоруської народності: «Якщо говорити про Росію як ціле, то не треба забувати, що будували її всі три племені разом і що вони якраз і є живий її скелет, що міцно обріс м'язами інших племен» [6, с. 13].

Ще один респондент А. Луначарський, який значився ще й співробітником журналу, з марксистської точки зору розмірковував про націоналістичні впливи на українське життя, психологію народу й освіту рідною мовою. Висловивши свою симпатію до України, він вдався до такого опису: «Південна глибина її небесної глазури поєднується з задумливістю, інтимністю нашого російського пейзажу... Із пахощами і розкошами південного літа Україна поєднує урочисто-сувору красу зимових снігів... Юна красуня Україна...» [10, с. 22].

Ще один співробітник «Украинской жизни» І. Бодуен де Куртене дистанціювався від таких понять, як «націоналізм», «національні риси», «патріот» тощо. Вказавши на основні відмінності українців від інших народів, він навів, як приклад, мову й етнопсихологію. Автор переконаний, що «якби не було утисків української народності..., то й весь український рух не набув би таких гострих оборонно-наступаючих форм» [3, с. 44].

Наче продовжуючи цю думку, представник партії кадетів, який підписався псевдонімом Юрист, пише: «Заходи впливу як державного, так і громадського характеру, спрямовані на денаціоналізацію українського народу, можуть мати результатом передусім загострення українського руху й засвоєння ним форм боротьби, які зашкодять міжнародному становищу й внутрішньому політичному розвитку Росії» [1, с. 52-53].

«В інтересах Росії, як цілого, – не викликати в українцях ненависті і ворожості до цього цілого, тобто не утискати їх в ім'я цього цілого, – пише відомий російський педагог М. Чехов. – В інтересах України – жити в цю хвилину єдиним політичним життям з усією Росією, добираючись того ліпшого устрою, за якого тільки й можливе існування національних прагнень сучасної української інтелігенції і вічних прагнень народу (все одно українського і великоруського) до щастя й свободи» [20, с. 78].

У своїй відповіді князь С. Урусов виступив за такий формат міжнаціональних відносин у Росії, щоб були створені автономні області з широко розвиненим самоуправлінням, самостійним законодавством місцевого характеру, представництвом у загальноросійському законодавчому органі [1, с. 59].

Широкий розвиток місцевого самоуправління підтримав і князь Д. Шаховської, який, водночас, виступив проти відстоювання українцями вузьконаціональних інтересів [21, с. 27].

Для редакції особливу цінність мала відповідь на анкету академіка Ф. Корша, оскільки написана людиною і видатним ученим, що протягом багатьох років активно відстоювала інтереси українського народу в Росії.

Ф. Корш був переконаний у хибності поширеної думки про українців як варіант російського «племени», бо вони є різними, хоч і близькоспорідненими народами: «Відмінності українців від інших слов'янських народів такі очевидні, що про них не варто навіть говорити» [9, с. 14-15].

Схожу позицію висловив і письменник К. Арсеньєв: «В історії, в літературі, в мові, в народному побуті особливості українців безумовні й суттєві» [1, с. 58].

Своє прихильне ставлення до українського відродження і до прав українського народу на самовизначення висловив М. Туган-Барановський, написавши: «Широке самоуправління України при збереженні її зв'язку з усією Росією» [19, с. 16]. Відповідаючи на друге питання анкети про «наявність відмінних особливостей, які виділяють українців із числа інших слов'янських народів» він висловлює цікаву думку: «Гадаю, що якби не було Галичини, то можна було б очікувати поступову асиміляцію українського народу з російським» [19, с. 15-16].

Крім цих, журнал вирішив надрукувати дві відповіді, автори яких визнавали український рух помилкою, явищем не потрібним і не життєздатним. «Характерними ці відгуки є й тому, що, напевно, віддзеркалюють думки, більш-менш поширені в тих колах російського суспільства, які мало цікавляться національними питаннями й тому оцінюють їх із точки зору звичних формул» [8, с. 21], – зауважує редакція.

Перший належить колишньому київському професору, князю Є. Трубецькому, який не визнавав «ні української, ні великоруської народності: ми тут маємо два розгалуження одного російського народу і два дуже близьких наріччя однієї російської мови» [8, с. 22]. Водночас автор висловився за викладання української мови задля збереження місцевих особливостей цієї «гілки російського народу», а також проти утисків останньої, що може дати життя «національності» там, де її не існує [8, с. 24].

Цю публікацію не залишив без відповіді К. Михальчук, який у своїй статті викрив неправдивість основних положень опонента стосовно «народності» й «наріччя» [13].

Друга відповідь на анкету за авторством Журналіста схвилювала редакцію «Української життя» образливою термінологією, вживану цим закордонним кореспондентом «прогресивної впливової російської газети». Він визнавав права українців на освіту рідною мовою: «Хохлацьким дітям потрібен хохлацький буквар...» [8, с. 21, 27]. Автор навіть допускає можливість створення національно-культурної автономії, хоч і вужчої, ніж польська чи фінська, адже українці – «етнічний різновид без помітного минулого» [8, с. 29], «не особливий етнографічний вид, а лише різновид; їхня мова – лише говірка. Їхня культура – але її нема, цієї культури» [8, с. 26].

Таким чином, організувавши анкетування поміж поступових російських діячів, редакція журналу «Українська життя» реалізувала своє основне призначення – привертання уваги широких російських кіл до українського руху та збільшення кількості своїх прихильників. Це й стало головним результатом проведеного опитування. Важливим було те, що більшість представників російської поступової інтелігенції в цілому прихильно поставилися до культурно-освітніх потреб українців, хоч і не всі погодилися з наданням автономії. Анкетування якісно вплинуло на зміст журналу опублікованими відповідями, що, будучи авторитетними думками

відомих російських діячів, послужили для інших читачів журналу цінним джерелом інформації.

Примітки

1. Анкета «Української Життя». (Четыре ответа) // Украинская жизнь. – 1912. – № 12. – С. 48-61.
2. Архив Российской академии наук (РАН). – Ф. 518. – Оп. 3. – Д. 1251. – Л. 1 об.
3. Бодуэн-де-Куртенэ И. «Український вопрос» с внациональной точки зрения (По поводу анкет «Української життя») / Бодуэн-де-Куртенэ И. // Украинская жизнь. – 1913. – № 7-8. – С. 35-51.
4. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. 102, ОО. – Оп. 241, 1911. – Ед. хр. 163 т. 3. – Л. 20.
5. ГАРФ. – Ф. 102, ОО. – Оп. 242, 1912. – Ед. хр. 305. – Л. 6.
6. Горький М. О русской интеллигенции и национальных вопросах. (Ответ на анкету «Української життя») / Горький М. // Украинская жизнь. – 1912. – № 9. – С. 7-15.
7. Животко А. Історія української преси / Животко А. – Мюнхен, 1989-1990. – 334 с.
8. К нашей анкете (Ответы кн. Трубецкого и Журналиста) // Украинская жизнь. – 1913. – № 12. – С. 20-29.
9. Корш Ф. Е. Об украинском национальном возрождении (Ответ на анкету «Української Життя») / Корш Ф. Е. // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 14-24.
10. Луначарский А. О национализме вообще и украинском движении в частности / Луначарский А. // Украинская жизнь. – 1912. – № 10. – С. 9-22.
11. Миронюк Д. Симон Петлюра – редактор «Української життя» / Миронюк Д. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 136 с.
12. Миронюк Н., Миронюк Д. Симон Петлюра – редактор, журналіст, публіцист / Миронюк Н., Миронюк Д. – Чернівці: Букрек, 2009. – 436с.
13. Михальчук К. П. К ответам кн. Е. Н. Трубецкого на анкету «Української життя» / Михальчук К. // Украинская жизнь. 1914. – № 11-12. – С. 18-31.
14. Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (НИОР РГБ). – Ф. 358. – К. 229. – Ед. хр. 9. – Л. 1-2.
15. Петлюра С. Статті. Листи. Документи / Петлюра С. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 4. – 704 с.
16. Полумисна О. О. Журнал «Українська життя» і літературний процес початку ХХ століття: Дис. к. філолог. наук, спец.: 10.01.01 – українська література / О. О. Полумисна. – Х.: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2009.
17. Саликовский А. Большой вопрос. Несколько мыслей об украинской идее и русской интеллигенции / Саликовский А. // Украинская жизнь. – 1912. – № 2. – С. 22-31.
18. Саликовский А. На ложном пути (Письмо в редакцию) / Саликовский А. // Украинская Жизнь. – 1913. – № 4. – С. 72.
19. Туган-Барановский М. К нашей анкете. (Ответ проф. М. Туган-Барановского) / Туган-Барановский М. // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 15-16.

20. Чехов Н. В. Ответ на анкету об украинском национальном возрождении / Чехов Н. В. // Украинская жизнь. – 1914. – № 4. – С. 70-78.
21. Шаховской Д. Ответы на анкету «Украинской жизни» // Украинская жизнь. – 1913. – № 11. – С. 24-27.

Безкровный Ю. А. Анкета журнала «Украинская жизнь» по национальному вопросу

В статье освещаются обстоятельства анкетирования русских прогрессивных деятелей по «украинскому вопросу», проведенного в начале XX в. журналом «Украинская жизнь». Проанализированы основные результаты опроса, демонстрирующие отношение респондентов к украинцам. Представлена позиция редакторов Симона Петлюры и Александра Саликовского относительно программы издания.

Ключевые слова: журнал «Украинская жизнь», национальный вопрос, анкетирование, Симон Петлюра, Александр Саликовский.

Bezkrvnyi U. The questionnaire of the Ukrainian life magazine on the national question

The article deals with the questionnaire of the Russian progressives on the «Ukrainian question» conducted by the Ukrainская zhizn magazine at the beginning of the XXth century. The main results demonstrating the attitudes of respondents towards the Ukrainians are analyzed. The positions of editors of Symon Petliura and Oleksandr Salikovskiy on the magazine's programme are presented.

Key words: the Ukrainская zhizn magazine, national question, questionnaire, Symon Petliura, Oleksandr Salikovskiy.

УДК 94(477.54)«1862/1917»:070.482:272.2-773

Організаційні аспекти функціонування православної періодики Харківської єпархії (1862-1917 рр.)

Бондаренко Г. А.

У статті проаналізовано організаційні аспекти функціонування православних періодичних видань Харківської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. Охарактеризовано періодичність, порядок цензурування, тираж, ціни, формат видань тощо. Зроблено висновок про типові та специфічні риси періодичних видань Харківської єпархії серед інших церковних періодичних видань Російської імперії.

Ключові слова: церковна журналістика, періодичні православні видання, Харківська єпархія.

Церковна періодика Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. являє собою певний феномен в історії журналістики, вона характеризується специфічними видовими ознаками, які дозволяють говорити про її відмінність від світської преси. Формування характерних особливостей церковної православної періодики відбувалося у другій половині XIX ст., коли вона набула значного поширення.

Православні єпархії Російської імперії у переважній більшості мали лише одне церковне періодичне видання у вигляді інформаційних «Єпархіяльних ведомостей». Харківська єпархія суттєво відрізнялася від них. Протягом 1867–1917 рр. в Харківській єпархії видавалося 9 церковних періодичних видань, а саме «Духовный Вестник» (1862-1867), «Духовный Дневник» (1864-1867), «Харьковские епархиальные ведомости» (1867-1883), «Благовест» (1883-1894), «Вера и Разум» (1884-1917), «Церковная газета» (1906), «Ревнитель» (1911-1912), «Пастырь и паства» (1915-1917), «Храм и школа» (1917).

До останнього часу залишаються слабо дослідженими питання, які пов'язані з історією періодичних видань Харківської єпархії, в тому числі організаційні принципи їх функціонування. Зазвичай, при характеристиці організаційних принципів періодичного видання згадують про періодичність, цензуру, друкарню, тираж, ціну річного комплексу чи окремого випуску, передплатників, формат, ілюстрації тощо.

На початку досліджуваного періоду церковні періодичні видання виходили з періодичністю лише раз на місяць. Ймовірно, це можна пояснити обмеженістю кола читачів, браком коштів, незначною кількістю співробітників цих видань та недостатньо розвиненим транспортним сполученням. Втім, як відомо, періодичність залежала й від типу видання. Зокрема, редакційні